

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, 2018; 1(196): 27-33

УДК 336.143.21

JEL classification: E63, H62

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2018/196-1/4>

Р. Каліновський, асп.
ORCID iD 0000-0002-6119-6807

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ВПЛИВ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ НА РЕАЛІЗАЦІЮ СТАБІЛІЗАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Розкрито сутність процесу збалансування державного бюджету. Досліджено ключові проблеми, пов'язані із дефіцитом державного бюджету. Розглянуто стан та динаміку державного бюджету України. Проаналізовано шляхи подолання наслідків розбалансування бюджету держави.

Ключові слова: стабілізаційна політика; державний бюджет; дефіцит бюджету; збалансованість бюджету.

Постановка проблеми. Структура й динаміка державного бюджету є основним показником фінансового стану будь-якої держави. Перманентний дефіцит державного бюджету породжує проблеми, пов'язані із неспроможністю держави забезпечити ефективне виконання покладених на неї функцій, а також із втратою довіри світових кредитних інституцій і подальшого здорощання позикових коштів.

На сьогодні переважна більшість країн світу мають дефіцитний стан державного бюджету, а в Україні він набув хронічного характеру, що визначає актуальність проведеного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування та підтримки стабілізаційного курсу держави, розробки ефективних програм збалансування державного бюджету, застосування відповідного інструментарію сьогодні є дуже актуальними та широко висвітлюються у вітчизняних та зарубіжних наукових працях. Останнім часом проблема подолання бюджетного дефіциту набула неабиякого поширення та перебуває у сфері наукових інтересів значної кількості вчених. Серед представників західної та вітчизняної економічної думки, які досліджували зазначену проблему, варто зазначити Ю. Баженову [1], Ю. Петленко та Є. Милованову [2], Дж. Стігліца [3], А. Машко [4], А. Даниленко [5], Л. Баластрик [7], В. Дем'янишина [8], О. Колісника [9] та інших.

При цьому не існує єдиного погляду щодо ступеня і нагальності подолання дефіциту державного бюджету, натомість дослідниками пропонуються різні способи й методи боротьби із даним явищем. Також спостерігається тенденція до більш ґрунтовного аналізу зазначеної проблематики в аспекті поглиблення боргових процесів світової економіки в цілому та України зокрема.

Методологія дослідження. У ході дослідження використовувалися такі загальнонаукові підходи та методи: метод аналізу та синтезу, методи порівняння й аналогій, метод математичного моделювання, а також історично-логічний, статистичний та структурно-системний методи.

Мета статті – дослідити вплив розбалансування державного бюджету на економічно-соціальну ситуацію у країні та шляхи вирішення утворених проблем за допомогою реалізації стабілізаційної політики держави.

Основними завданнями дослідження є:

- розкриття сутності такого економічного явища, як дефіцит державного бюджету;
- висвітлення ключових проблем, пов'язаних із дефіцитом державного бюджету;
- огляд стану та динаміки державного бюджету України;
- пошук шляхів подолання розбалансування державного бюджету та усунення наслідків цього явища.

Об'єктом дослідження є забезпечення державою проведення ефективної стабілізаційної політики як засобу подолання негативних процесів і явищ в економіці.

Предметом дослідження є аналіз бюджетного дефіциту в контексті його впливу на здійснення державою стабілізаційної макроекономічної політики.

Результати. Поняття державного бюджету як економічна категорія відображає реальні економічні відносини між державою та іншими економічними суб'єктами стосовно акумулювання й використання централізованого фонду грошових ресурсів держави, спрямованих на виконання державних функцій шляхом розподілу і перерозподілу ВВП.

Державний бюджет як головний фінансовий план держави – це грошовий вираз кошторису доходів та витрат держави за певний період часу. Результат формування грошових ресурсів відображається в доходах державного бюджету, а їхнє використання – в його витратах. Бюджетні доходи формуються за рахунок усіх податкових, неподаткових та інших надходжень, що здійснюються на безповоротній основі, включаючи гранти, дарунки, трансферти тощо. Витрати бюджету відображають кошти, за допомогою яких здійснюється фінансування запланованих державних заходів і програм, за винятком коштів, спрямованих на погашення основної суми державного боргу й повернення надмірно сплачених до бюджету сум.

Залежно від співвідношення між доходами і витратами бюджет може бути збалансованим чи незбалансованим, іншими словами, дефіцитним чи профіцитним. Дефіцит державного бюджету виникає тоді, коли його доходи є меншими за його витрати, а профіцит – коли його доходи є вищими за його витрати.

Урядове бюджетне обмеження

Оскільки уряд має безліч статей витрат, йому необхідно оплачувати свої рахунки, тобто узгоджувати свої видатки із бюджетним обмеженням. Існують два шляхи, за допомогою яких можна забезпечувати оплату своїх витрат: збільшення доходів чи займ коштів. Уряди можуть використовувати дані методи таким чином: збільшувати бюджетні надходження шляхом підвищення рівня податків чи посилювати борговий тягар, продаючи облігації державної позики. На відміну від інших суб'єктів господарювання, уряд має і третій шлях – здійснення грошової емісії з метою використовувати оплату своїх витрат для оплати запланованих товарів і послуг.

Способи фінансування видатків уряду описує вираз, що називається урядовим бюджетним обмеженням. Зміст цього виразу такий: дефіцит державного бюджету (DEF), що є надлишком державних видатків (G) над податковими надходженнями (T), має дорівнювати сумі змін в обсязі державних облігацій (Δ BONDS) та змін у грошовій масі країни (Δ MB). Цей вираз можна записати таким чином:

$$DEF = G - T = \Delta \text{ BONDS} + \Delta \text{ MB.}$$

"У розгорненому вигляді бюджетне обмеження уряду задається рівнянням:

$$b_{t-1}^s / \pi_t + g_t + tr_t = b_t^s q_{t+1} + tax_t + m_t - m_{t-1} / \pi_t,$$

де b_t^s – реальна пропозиція державного боргу в період t ; π_t – рівень цін у період t ; g_t – поточні та капітальні видатки держави (за винятком поточних трансфертів населенню) у реальному вираженні у період t ; tr_t – поточні трансферти населенню у реальному вираженні у період t ; $q_t = 1/(1+i_t)$; tax_t – сукупні податки у реальному вираженні у період t ; $m_t - m_{t-1} / \pi_t$ – сеньйораж.

Податкові надходження складаються із податків на споживання $c_t \tau_t$, податків на фонд оплати праці $w_t \tau_t$ та податку на капітал $k_t \tau_t$:

$$tax_t = c_t \tau_t + w_t \tau_t + k_t \tau_t \quad [1, \text{с. 34}].$$

Якщо ж за певний фінансовий рік бюджетні доходи перевищують бюджетні видатки, то на суму різниці виникає бюджетний профіцит, або надлишок.

Державний борг – це загальна сума всіх заборгованостей держави.

Зазвичай під визначенням державного боргу мають на увазі борг центрального уряду та не враховують заборгованості обласних, місцевих бюджетів та бюджетів інших адміністративно-територіальних одиниць. Проте, у деяких визначеннях, крім боргу центрального уряду до обсягу державного боргу, включають заборгованість націоналізованих та початково державних підприємств, а також сумарні борги місцевих бюджетів. У такому разі доречнішим може стати термін "національний", а не "державний" борг.

Також визначають таке поняття, як чистий національний борг, який є перевищенням обсягу загального національного боргу над обсягом внутрішнього державного боргу.

Стабілізаційні заходи уряду

Збалансування державного бюджету здійснюється шляхом проведення урядом стабілізаційної фінансової політики. Так, український учений-економіст Ю. Петленко виділяє такі ознаки фінансової політики держави:

"1) найважливішим інструментом бюджетно-податкової політики є дефіцит бюджету як результат фінансової діяльності держави відповідно до можливостей її економічного та соціального розвитку;

2) фінансова діяльність держави щодо регулювання дефіциту державного бюджету проявляється у втручанні в економіку, з одного боку, завдяки реалізації політики формування доходів бюджету, а із іншого – як механізм стимулювання діяльності суб'єктів господарювання;

3) втручання держави в економіку позначається на макроекономічній рівновазі – сукупному попиті та сукупній пропозиції, а також спрямоване на зниження негативного впливу економічних циклів на стабільність ділової активності" [2, с. 29].

У той же час, Дж. Стігліц досліджував фінансову політику через податковий тиск та оптимальну структуру системи оподаткування, яка має на меті підвищити добробут населення [3, с. 27–28].

Зазначимо, що на стан державного бюджету впливають не лише дискреційні заходи (ДЗ) фінансової політики, а й циклічні коливання. Наприклад, протягом стадії спаду у виробництві стан державного бюджету погіршується, тобто збільшується або виникає дефіцит державного бюджету, натомість під час економічного зростання виникають протилежні наслідки.

Для розмежування ступеня впливу на стан державного бюджету дискреційних заходів фінансової політики та циклічних коливань економіки треба розрізнити потенційне і фактичне бюджетне сальдо. Загалом формулу бюджетного сальдо (БС) можна зобразити таким чином:

$$БС = ЧП - ДЗ,$$

де ЧП – чисті податки; ДЗ – дискреційні фінансові заходи (у грошовому вираженні).

Різниця між потенційним і фактичним бюджетним сальдо полягає у тому, що вони обумовлюються різним обсягом ВВП як доходу, від якого залежить обсяг чистих податків.

Потенційне бюджетне сальдо (БСП) – це величина, що забезпечується за умови повної зайнятості у країні. Цей коефіцієнт відображає, яка могла б бути різниця між доходами і витратами державного бюджету за умови, що економіка досягла б потенційного рівня ВВП (ВВПп):

$$БСП = (ВВПп * СКЧП) - ДЗ,$$

де СКЧП – середній коефіцієнт чистих податків, який відображає їх відношення до ВВП, (ВВПф * СКЧП) – обсяг чистих податків.

Фактичне бюджетне сальдо (БСф) – це величина, що забезпечується в умовах фактичного рівня зайнятості в країні, тобто за наявності фактичного рівня ВВП (ВВПф):

$$БСф = (ВВПф * СКЧП) - ДЗ.$$

Порівнюючи між собою потенційне і фактичне бюджетне сальдо, можна зробити два таких висновки:

1. Циклічне падіння виробництва спричиняє для державного бюджету певні втрати доходів. Такі втрати відображаються за допомогою циклічного бюджетного сальдо (БСц), яке обчислюється як різниця між потенційним і фактичним бюджетним сальдо:

$$БСц = БСП - БСф.$$

2. Потенційне бюджетне сальдо не враховує вплив циклічного падіння економіки країни на стан державного бюджету, тому даний показник здатний відображати рівень ефективності бюджетно-податкової діяльності держави. Наприклад, в умовах неповної зайнятості доцільно проводити стимулюючу фінансову політику, внаслідок чого потенційне бюджетне сальдо має зменшуватись, що свідчатиме про ефективну бюджетну політику держави. Якщо ж БСП збільшується, це вказує на неефективність бюджетної діяльності держави, оскільки дискреційна фінансова політика не виконує свою стабілізаційну функцію: державні видатки є заниженими та/або чисті податки є завищеними.

І навпаки, в умовах повної зайнятості доцільно проводити стримуючу фінансову політику, унаслідок чого потенційне бюджетне сальдо має збільшуватись, що є ознакою ефективної бюджетної політики. Якщо ж БСП зменшується, це вказує на неефективність бюджетної діяльності держави, тому що дискреційна фінансова політика не виконує свою стабілізаційну функцію: державні видатки є завищеними та/або чисті податки є заниженими.

Таким чином, динаміка фактичного бюджетного сальдо не завжди відображає правильну відповідь щодо рівня бюджетної ефективності фінансової політики, натомість чітко на дане питання може відповісти тільки показник динаміки потенційного бюджетного сальдо.

Дискреційна фінансова політика, яка за основну функцію має ефективне використання ресурсів державного бюджету, завжди вирішує складну дилему: збалансування державного бюджету чи стабілізація економіки. Особливо гостро ця альтернатива постає в умовах падіння виробництва, спричиненого дефіцитом сукупного

попиту. З одного боку, для зупинення спаду виробництва необхідно застосовувати стимулюючі заходи фіскальної політики, а з іншого – така політика викличе зростання бюджетного сальдо, тобто спрямує бюджет до дефіцитного стану.

Збалансування державного бюджету може проводитись за допомогою таких методів:

1. Щорічно збалансований бюджет.

Політика щорічного збалансування бюджету призводить до посилення дії економічних циклів, тобто є проциклічною. Наприклад, якщо безробіття зростає (під час спаду виробництва) →, то доходи знижуються, а отже → зменшується база оподаткування, → тому дохідна частина бюджету зменшується. Більше того, зростають бюджетні видатки (допомога з безробіття тощо) → маємо дефіцитний бюджет. Якщо ж в цих умовах для запобігання утворенню дефіциту державного бюджету почати збалансовувати бюджет, → необхідно буде збільшувати податки та/або зменшувати видатки → погіршуватиметься і без того депресивний стан економіки.

Якщо ж навпаки – спостерігається повна зайнятість та інфляція, то → база оподаткування збільшуватиметься, а бюджетні видатки зменшуватимуться, → що призводить до бюджетного надлишку. У цих умовах для збалансування бюджету буде необхідним зменшення податків та/або збільшення видатків, → а від цього посилюватиметься інфляція.

2. Циклічно збалансований бюджет.

Циклічне збалансування бюджету забезпечує одночасне проведення антициклічної урядової політики та збалансування бюджету, проте останнє – не на щорічній основі.

Так, під час спаду уряд знижує податкове навантаження і збільшує обсяг видатків, свідомо допускаючи посилення бюджетного дефіциту, а під час економічного зростання діє навпаки: збільшує податкове навантаження і зменшує обсяг видатків, свідомо допускаючи збільшення бюджетного надлишку.

Проте загалом протягом усього періоду економічного циклу спостерігається збалансування бюджету. Основною проблемою є те, що економічні цикли не є однорідними за тривалістю та глибиною. Більше того, стадія зростання та стадія спаду не завжди проходять протягом однакових за тривалістю періодів часу.

3. Функціональні фінанси.

Прихильники системи функціональних фінансів ставлять за першочергове завдання макроекономічної політики збалансування економіки, натомість меті збалансованого бюджету відводиться другорядна роль. На їхню думку, державний бюджет не є предметом стабілізації як самоціллю, головне – це збалансування економіки, і не принципово, досягається це шляхом утворення бюджетного дефіциту чи профіциту. Уряд має величезні, майже безмежні можливості фінансування бюджетного дефіциту.

Виходячи із концепції функціональних фінансів, сучасна бюджетно-податкова політика допускає можливість застосування незбалансованого бюджету, що в першу чергу стосується дефіцитного бюджету. Якщо необхідною умовою для стабілізації економіки є бюджетний дефіцит, то, з одного боку, держава свідомо йде на його утворення, а з іншого – передбачає конкретні джерела його фінансування.

Вибір оптимального співвідношення між певними джерелами фінансування є серйозною проблемою фіскальної політики. Загальноновизнаним є той факт, що найбільшою загрозою для економіки в цій ситуації є

грошово-кредитна емісія, застосування якої як джерела фінансування бюджетного дефіциту призводить до неконтрольованої інфляції, знецінює заощадження домогосподарств, підриває стимули до довгострокових інвестицій, посилює дефіцит державного бюджету.

З метою обмеження грошово-кредитної емісії у багатьох країнах на рівні конституції закріплюється незалежність національних емісійних банків від уряду, а обсяги грошово-кредитної емісії регламентуються парламентом.

Безболісних джерел фінансування дефіциту державного бюджету не буває, тому ефективною може бути тільки зважена бюджетно-податкова політика, згідно з якою держава має постійно коригувати обсяги своїх витрат, ураховуючи зміни в обсягах отриманих доходів, а до державних позик вдаватися тільки за умови, що останні будуть здатні в перспективі створювати джерела для власного повернення.

Державний борг

До основних причин виникнення державного боргу відносять:

1. Війни.

Статистика показує, що особливо зростає державний борг під час війн. У дилемі "гармати-масло" значною мірою ресурси переключаються із виробництва товарів цивільного призначення на виробництво товарів воєнного сектору. Витрати на оборонну війну є необхідними, проте, з точки зору економіки, непродуктивними. Виникає сильний дефіцит державного бюджету.

Перш за все, ідеться про т. зв. "чистий борг", тобто такий борг, що не є підкріпленим жодними активами.

У такій ситуації подолання бюджетного дефіциту шляхом збільшення податків є неможливим, оскільки це знизить стимули до праці, що необхідна в період загальнонаціональної трагедії у величезних обсягах.

2. Спади.

Під час економічного спаду через дію ринкових механізмів бюджетний дефіцит зростає, а під час фази підйому виникає профіцит.

3. Скорочення податкового навантаження.

Якщо податки скорочуються, а видатки зростають чи залишаються на тому самому рівні, то бюджетний дефіцит зростає. Приклад – політика республіканського уряду США у 1980-х рр.

4. Відсутність політичної волі.

Політика типу "діжки зі свининою", що проявляється найчастіше у передвиборчій стадії політичного циклу і ставить за мету завоювання якнайбільшої кількості голосів виборців, також сприяє значному зростанню дефіциту бюджету. Суть даної політики проявляється у тенденції до збільшення обсягів видатків на соціальні цілі та/або зниження рівня податків.

5. Затрати державного бюджету під час процесу націоналізації як окремих підприємств, так і цілих галузей. Наприклад, у 1951 р. у Великій Британії була націоналізована сталеливарна промисловість.

6. Зовнішні запозичення для стабілізації національної валюти та збалансування торговельного балансу.

Незалежно від абсолютної величини державного боргу, чим меншим є його відношення до обсягу ВВП, тим більшими є можливості з його погашення і тим більшою є довіра позикодавців, які купують державні облигації (що використовуються для фінансування бюджетного дефіциту).

Україн важливим є те, щоб була помірною частка національного боргу, яку держава винна іноземним резидентам, підприємствам і організаціям. Якщо ця част-

ка є дуже великою, для країни значно зростає ризик дефолту, а також з національної економіки починають вимиватися фінансові ресурси.

Наслідки бюджетного дефіциту

Світова економічна наука неоднозначно ставиться до оцінки впливу дефіциту державного бюджету на економічно-соціальні процеси і явища в суспільстві та його наслідків. Тому, досліджуючи економічно-соціальні наслідки дефіциту бюджету, треба враховувати різні фактори та методи його впливу на рівень соціального захисту населення, а також на розвиток економіки й соціальної сфери з урахуванням конкретних умов. З огляду на даний підхід, наслідки бюджетного дефіциту можуть бути як позитивними, так і негативними, або взагалі відсутніми.

Саме про позитивний вплив на економіку дефіциту державного бюджету писав Джон Мейнард Кейнс. Розвиваючи його погляди, представники неокейнсіанства наполягали на необхідності збалансування державного бюджету в часі, тобто на доцільності використання дефіцитного бюджету під час криз і війн та профіцитного – під час економічного зростання. Іншими словами, дефіцит бюджету розглядається як антикризовий чинник. "Після Другої світової війни кейнсіанські теорії застосовувалися практично всіма промислово розвиненими країнами, у результаті чого бюджетний дефіцит перетворився у вагомий інструмент фінансової політики, використовувався під час вирішення різнопланових завдань і зайняв важливе місце в теорії економічного зростання та в теорії циклічного регулювання економіки" [4, с. 156].

Сьогодні більша частина вчених-теоретиків та економістів-практиків у світі вважають, що дефіцит державного бюджету негативно впливає на економічно-соціальні процеси в суспільстві. Бюджетний дефіцит сприяє зниженню ефективності податкової системи країни, послабленню стимулів до праці та підвищенню ступеня невизначеності громадян щодо майбутнього.

Оскільки макроекономічна політика стабілізації економіки країни в основному зводиться до зміни пропозиції грошей й маніпулювання державним бюджетом, її проведення безпосередньо впливає на обсяги дефіциту бюджету та державного боргу.

Бюджетний дефіцит можна фінансувати або шляхом його монетизації, або шляхом внутрішніх і зовнішніх державних позик.

Оскільки монетизація бюджетного дефіциту спричиняє збільшення обсягів грошової пропозиції, що сприяє зростанню обсягів національного доходу, то за певних умов таким способом дефіцит бюджету можна ліквідувати.

Після вичерпання можливостей зменшення бюджетного дефіциту шляхом його монетизації державний борг буде щорічно збільшуватись на розмір дефіциту бюджету поточного року.

В умовах великого обсягу державного боргу витрати на його обслуговування, які є однією із першочергових статей витрат державного бюджету, значно обмежують можливості уряду стосовно виконання своїх прямих функцій і проведення стабілізаційної макроекономічної політики.

Виплати за обслуговування державного боргу можуть стати основною або навіть єдиною причиною існування бюджетного дефіциту, утворюючи порочне коло: дефіцит державного бюджету → зростання обсягів державного

боргу → зростання обсягів витрат з обслуговування державного боргу → дефіцит державного бюджету.

Загальний дефіцит бюджету за вирахуванням суми виплат відсотків за державним боргом називається первинним дефіцитом державного бюджету. У країнах, які мають великий обсяг державного боргу, за відсутності первинного дефіциту державного бюджету нерідко є наявним загальний дефіцит. Така ситуація спостерігалася в Російській Федерації у 1999–2000 рр.

Оскільки державний борг за своєю суттю є накопиченою сумою бюджетних дефіцитів, створенню та зростанню боргу можна запобігти, заборонивши уряду перевищувати бюджетні витрати над бюджетними доходами. У деяких країнах така заборона існує на законодавчому рівні. "Поправка про збалансований бюджет" дебатовалася у США протягом 1980-х рр. та у вересні 1995 р., але в Сенаті не вистачило одного голосу для її затвердження. У прийнятому в 1997 р. в Амстердамі пакті про стабілізацію і зростання економік країн Євросоюзу межа дефіциту державних бюджетів установлювалась на рівні 3 % ВВП, обсяг державного боргу – на рівні 60 % ВВП.

Проводячи свою діяльність, уряд прагне збалансованого розподілу державних доходів і державних видатків. Для досягнення даної мети необхідна наявність чітко налагодженої системи управління бюджетом, яка була б у змозі забезпечити ефективне використання фінансових ресурсів.

Дефіцит державного бюджету є фінансовим явищем, яке далеко не завжди належить до надзвичайних подій. У сучасному світі неможливо знайти державу, яка в ті чи інші періоди своєї історії не стикалася з дефіцитом бюджету.

Щодо України, то у вітчизняній економічній теорії ще донедавна превалював україно-негативний погляд на дефіцит державного бюджету, який розглядався як суто негативна властивість, яка є характерною тільки бюджетам розвинених країн. У літературі зазначалося, що для нашої економіки через її планомірний розвиток бюджетний дефіцит не має бути характерним. Негативні економічні, фінансові та соціальні наслідки величезного дефіциту державного бюджету потребують запровадження системи заходів, покликаних на його подолання, а також проведення активної фінансової політики й застосування перевірених світовою практикою методів боротьби з ним. На сьогодні однією з основних цілей уряду є урівноваження бюджетних доходів і витрат шляхом збалансування державного бюджету.

Стан та шляхи подолання бюджетного дефіциту в Україні

На сьогодні більшість країн світу, серед них і Україна, має бюджетні дефіцити хронічного характеру, що призводить до поглиблення фінансової нестабільності, адже вони сприяють розгортанню інфляційних процесів в економіці та відволікають значну частину грошових ресурсів із приватного сектору. "Неконтрольованість і зняття питання про бюджетне обмеження дефіциту є причиною погіршення фінансової дисципліни у країні та поглиблення фінансової безвідповідальності урядів" [5, с. 95].

Нижче ми можемо бачити динаміку бюджетного дефіциту України протягом 2008–2016 рр. (табл. 1):

Таблиця 1. Динаміка державного бюджету України у 2008–2016 рр.

Рік	Доходи		Видатки		Кредитування		Сальдо	
	млн грн	% ВВП	млн грн	% ВВП	млн грн	% ВВП	млн грн	% ВВП
2008	231686,3	24.44%	241454,5	25.47%	2732,5	0.29%	-12500,7	-1.32%
2009	209700,3	22.96%	242437,2	26.54%	2780,3	0.30%	-35517,2	-3.89%
2010	240615,2	22.23%	303588,7	28.04%	1292,0	0.12%	-64265,5	-5.94%
2011	314616,9	23.90%	333459,5	25.33%	4715,0	0.36%	-23557,6	-1.79%
2012	346054,0	24.56%	395681,5	28.08%	3817,7	0.27%	-53445,2	-3.79%
2013	339180,3	23.31%	403403,2	27.73%	484,7	0.03%	-64707,6	-4.45%
2014	357084,2	22.79%	430217,8	27.46%	4919,3	0.31%	-78052,8	-4.98%
2015	534694,8	27.01%	576911,4	29.14%	2950,9	0.15%	-45167,5	-2.28%
2016	616274,8	25.86%	684743,4	28.73%	1661,6	0.07%	-70130,2	-2.94%

Джерело: [6].

Поспішна ліквідація дефіциту державного бюджету за відсутності реальних кроків щодо стабілізації самої економіки може тільки ускладнити й без того тяжку фінансову ситуацію у країні та створити додаткові перешкоди на шляху до якнайшвидшого виходу із кризи.

"Неефективність фінансової політики в Україні протягом усього періоду незалежності пояснюється відсутністю чітко визначених та сформульованих орієнтирів суспільного розвитку, цілей і стратегічних завдань на довгостроковий період, що призвело до невизначеності ролі держави, особливо щодо змісту та інструментів цієї політики" [7, с. 22]. Суттєвим кроком у спробах зменшити обсяг дефіциту державного бюджету України може стати створення оптимальної моделі фіскальних правил, яка відповідала би критеріям прозорості, чіткості визначення, гнучкості, сумісності, адекватності, обов'язковості виконання, простоти, підтримки з боку інших напрямків макроекономічної політики. В умовах відсутності таких правил спроби подолати бюджетний дефіцит мають нецілеспрямований, безсистемний і хаотичний характер. Спираючись на надбання світової економічної науки та практики, побудова моделі фіскальних правил (ФП) для України має містити такі етапи:

- вибір нормативно-правового інструментарію, що визначить правила та буде регламентувати їх використання (напр., Конституція, закони, локальні підзаконні акти);
- визначення виду ФП;
- постановка загальної мети введення ФП;
- установлення термінів досягнення поставлених цілей, що необхідно для контролю ефективності дії ФП;
- деталізація суб'єктів (органів державного управління й місцевого самоврядування) та операцій (певних статей доходів, витрат чи запозичень), щодо яких застосовуватимуться ФП;
- визначення межових значень для конкретних контрольних показників;
- установлення умов відхилення від дотримання вимог, установлених ФП;
- призначення контролюючих застосування ФП суб'єктів;
- чітке визначення стадій контролю дотримання ФП (напр., під час складання бюджету, його затвердження, за фактом його виконання);
- розроблення санкцій за порушення ФП.

Відповідно до ФП у процесі складання, розгляду, затвердження й виконання державного бюджету доцільно щорічно проводити комплекс тактичних заходів, спрямованих на збалансування бюджету та зменшення обсягів його дефіциту.

Фінансування дефіциту державного бюджету може бути виправданим тільки за умови, що темп приросту ВВП країни випереджатиме темп приросту обсягів державного й місцевих бюджетів, а також витрат на обслу-

говування державного боргу. У світовій економічній теорії та практиці одним із найважливіших способів боротьби з бюджетним дефіцитом стали фіскальні правила, які почали широко застосовуватись у зв'язку із тенденцією до децентралізації бюджетних систем з метою уникнення макроекономічної дестабілізації. Фіскальні правила залежать від потреб бюджетної системи у ресурсах та інституціональних особливостей країн, а також жорстко обмежені на всіх стадіях бюджетного процесу й набувають форм законодавчих норм, процедур бюджетного процесу і межових показників:

– *Правила збалансованого бюджету.* Серед правил збалансованого бюджету центральне місце займають "золоте правило" державних фінансів, що передбачає збалансованість бюджетних доходів і видатків, тобто бюджетний дефіцит не може перевищувати сукупний обсяг державних інвестицій (Японія, Німеччина, США), циклічна бюджетна збалансованість (Данія, Нідерланди, Швейцарія) і встановлення межового розміру відношення бюджетного дефіциту до ВВП країни (країни Європейського Союзу).

– *Правила державних запозичень.* Серед правил щодо обмеження і заборони державних запозичень можна виділити такі: заборона внутрішніх державних запозичень (використовується у країнах із недостатньо розвиненими фінансовими ринками, напр., в Індонезії), заборона державних запозичень у центрального банку країни (Європейський Союз, Японія, США) і обмеження розміру державних запозичень до торішніх обсягів дефіциту бюджету країни (Бразилія, Єгипет, Марокко).

– *Боргові та резервні правила.* Боргові правила припускають установлення лімітів на розмір відношення обсягу державного боргу до ВВП країни, а резервні – пов'язані із формуванням спеціальних фондів для запобігання фінансових криз, коли виникає необхідність підтримувати соціальні виплати на фоні зменшення доходної частини державного бюджету" [8, с. 122].

В умовах, коли фіскальна політика спрямована на розширення державного сектора економіки, обсяг податків, які створюють стимулюючий економічний ефект, та бюджетних видатків має збільшуватись, і навпаки: якщо фіскальна політика орієнтується на підтримку приватного сектора, обсяг податків та бюджетних видатків повинен зменшуватись, що спричинить значне зниження рівня інфляції. Проте, проведення "жорсткого" курсу фіскальної політики не завжди є ефективним, оскільки її спрямованість на збалансування державного бюджету та зменшення обсягів чи подолання бюджетного дефіциту знижує ступінь "автоматичної" стабільності економіки країни і спричиняє часті коливання податкових ставок, що знижує інвестиційну активність усередині країни, а також перерозподіляє поточні доходи суб'єктів господарювання на користь майбутніх поколінь.

Окрім фіскальних правил, під час складання і виконання державного бюджету слід проводити комплекс

тактичних заходів, направлених на скорочення дефіциту бюджету:

– удосконалення нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу, внесення необхідних змін у закони і нормативно-правові акти, які б забезпечили збалансування державного бюджету на всіх стадіях бюджетного процесу;

– використання прогресивних технологій бюджетного планування й регулювання, спрямованих на визначення реальних обсягів бюджетних доходів та видатків, і складання бюджетів на багатоваріантній основі, унаслідок чого можна оптимально збалансувати бюджети всіх рівнів;

– удосконалення трансфертної політики та підвищення ефективності трансфертних платежів, зокрема, зменшення виплат непродуктивним галузям національного господарства;

– пошук реальних резервів збільшення доходної частини державного бюджету, зокрема, збільшення кількості об'єктів оподаткування за рахунок створення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності;

– відмова від концепції дефіцитного фінансування (ситуація, за якої видатки, що перевищують заплановані доходи, фінансуються за рахунок додатково отриманих доходів і залучених бюджетних джерел);

– протидія відмиванню "брудних" грошей, дієва підтримка державній програмі детінізації національної економіки та посилення відповідальності керівників усіх ланок державного управління за нецільове використання бюджетних коштів;

– запровадження жорсткого режиму економії бюджетних коштів, зокрема, скорочення витрат на державне управління, ліквідація необґрунтованих та малоєфективних економічних і соціальних пільг тощо" [9, с. 108].

Зазначимо, що проблема подолання дефіциту державного бюджету України є однією із найважливіших і суперечливих фінансових проблем. Так, за даними Прогнозу Державного бюджету України на 2013 та 2014 рр. передбачалося скорочення обсягів дефіциту державного бюджету із 1,6 % ВВП у 2012 р. до 1 % у 2013 р. та 1,5 % у 2014 р., що повинно було забезпечити помірковане зростання обсягів державного боргу, що не перевищувало б темпу зростання ВВП. Утримання зазначеного рівня дефіциту бюджету планувалося досягти за допомогою зростання бюджетних доходів та оптимізації бюджетних витрат. Усі ці плани, на превеликий жаль, перервали військово-окупаційні дії Російської Федерації.

Боротьба із розбалансуванням бюджету України почалась із прийняття Програми економічних реформ Президента України "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава", нової редакції Бюджетного кодексу, прийняття Податкового кодексу та Закону України "Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи".

Висновки. Підсумовуючи все вищезазначене, можна дійти висновку, що вплив бюджетних процесів на економічну ситуацію в країні є основоположною віхою визначення та проведення макроекономічної стабілізаційної політики. Класичними напрямками скорочення дефіциту

бюджету є збільшення доходів бюджету, зменшення його видаткової частини, зовнішні та внутрішні запозичення. Проте необхідно враховувати позитивні й негативні аспекти застосування кожного з них та виробляти всередині кожного із цих інструментів ефективні заходи зі стимулювання зменшення дефіциту державного бюджету.

До основоположних заходів, покликаних покращити процес збалансування державного бюджету України, можна віднести такі: удосконалення нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу, використання прогресивних технологій бюджетного планування та регулювання, удосконалення трансфертної політики й підвищення ефективності трансфертних платежів, пошук реальних резервів збільшення доходної частини державного бюджету, відмова від концепції дефіцитного фінансування, протидія відмиванню "брудних" грошей, запровадження жорсткого режиму економії бюджетних коштів тощо.

Дискусія. Хронічний дефіцит державного бюджету є значною загрозою для економіки країни, оскільки відтягує фінансові ресурси держави на обслуговування та погашення державного боргу. З іншого боку, для підтримання пріоритетних галузей економіки й цільового рівня зайнятості уряду необхідне фіксоване фінансування певного обсягу державних видатків, навіть якщо це призводитиме до поглиблення дефіциту бюджету. Пошук оптимальних стратегій збалансування бюджету в цих умовах є підґрунтям для подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Баженова Ю. В. Моделирование влияния монетарной та фискальной политики на экономику Украины за допомогою відкритої динамічної стохастичної моделі загальної рівноваги / Ю. В. Баженова // Економіка і держава. – 2009. – № 7 (79). – С. 33–36.
2. Петленко Ю. Теоретичні та методологічні аспекти фискальної політики держави / Ю. Петленко, Є. Милованова // Вісн. Київ. ун-ту. Економіка. – 2017. – № 1 (190). – С. 28–35. <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2017/190-1/4>.
3. Stiglitz J. Economics of the public sector. Third edition / J. Stiglitz // W. W. Norton & Company. – 1999. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/1892961>.
4. Машко А. І. Управління дефіцитом державного бюджету / А. І. Машко // Вісн. Хмельницьк. національного ун-ту. Економічні науки. – 2010. – № 5, Т. 1. – С. 152–158.
5. Даниленко А. І. Фіскально-бюджетна та грошово-кредитна політика в Україні: проблеми та шляхи посилення взаємозв'язку: моногр. / А. І. Даниленко, А. А. Гриценко, В. В. Зимовець. – К.: Національна академія наук України. – 2010. – 456 с.
6. Выполнение государственного бюджета Украины. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/budget>.
7. Баластрик Л. О. Удосконалення методів реалізації стратегічних пріоритетів у бюджетній політиці держави / Л. О. Баластрик // Економіка та підприємництво: зб. наук. пр. молодих учених та аспірантів / М-во освіти і науки України, ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана"; відп. ред. І. В. Луняк. – Київ: КНЕУ, 2010. – Вип. 24. – С. 20–29.
8. Дем'янишин В. Бюджетний дефіцит та його вплив на кризову ситуацію в Україні / В. Дем'янишин // Вісн. Терноп. держ. екон. ун-ту. – 2009. – № 5. – С. 120–123.
9. Колісник О. Управління бюджетним дефіцитом / О. Колісник // Світ фінансів. – 2011. – № 3–4. – С. 102–110.

Received: 19/9/2017
1st Revision: 25/9/2017
Accepted: 14/11/2017

Author's declaration on the sources of funding of research presented in the scientific article or of the preparation of the scientific article: budget of university's scientific project

Р. Калиновский, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВЛИЯНИЕ БЮДЖЕТНОГО ДЕФИЦИТА НА РЕАЛИЗАЦИЮ СТАБИЛИЗАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

Раскрыта сущность процесса сбалансирования государственного бюджета. Исследованы ключевые проблемы, связанные с дефицитом государственного бюджета. Рассмотрены состояние и динамика государственного бюджета Украины. Проанализированы пути преодоления последствий разбалансировки бюджета государства.

Ключевые слова: стабилизационная политика; государственный бюджет; дефицит бюджета; сбалансированность бюджета.

R. Kalinovskyi, PhD Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

INFLUENCE OF THE BUDGET DEFICIT ON THE IMPLEMENTATION OF THE STATE STABILIZATION POLICY

The article reveals the essence of the process of state budget balancing. The key problems connected with the state budget deficit are investigated. The state and dynamics of the Ukraine state budget are considered. The ways of overcoming the consequences of state budget imbalances are analyzed.

Keywords: stabilization policy; state budget; budget deficit; budget balance.

References (in Latin): Translation / Transliteration/ Transcription

1. Bazhenova, Yu.V., 2009. Simulation of monetary and fiscal policies influences on the economy of Ukraine with the help of an open dynamic stochastic model of general equilibrium. *Economy and the state*, 7 (79), pp. 33-36.
2. Petlenko, Yu., Mylovanova, Ye., 2017. Theoretical and methodological aspects of fiscal policy of the state. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economy*, 1 (190), pp. 28-35. <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2017/190-1/4>.
3. Stiglitz, J., 1999. *Economics of the public sector*. Third edition. Available at: <http://www.twirpx.com/file/1892961>.
4. Mashko, A. I., 2010. Management of the state budget deficit. *Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 5, pp. 152-158.
5. Danylenko, A. I., Grytsenko, A. A., Zymovets, V. V., 2010. Fiscal and Monetary Policy in Ukraine: Problems and Ways to Strengthen the Interconnection. *National Academy of Sciences of Ukraine*, 456 pp.
6. Implementation of the state budget of Ukraine. Available at: <http://index.minfin.com.ua/budget>.
7. Balastryk, L. O., 2010. Improvement of Methods of Strategic Priorities Implementation in the Budget Policy of the State. *Economy and Entrepreneurship*, 24, pp. 20-29.
8. Demianyshyn, V., 2009. Budget deficit and its impact on the crisis situation in Ukraine. *Bulletin of the Ternopil State Economic University*, 5, pp. 120-123.
9. Kolisnyk, O., 2011. Management of budget deficit. *World Finance*, 3-4, pp. 102-110.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, 2018; 1(196): 33-39

УДК 330.342.146:005.22(477)

JEL classification: B40, D20, H41, L16

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2018/196-1/5>

М. Кічурчак, канд. екон. наук, доц.

ORCID iD 0000-0002-1927-5704

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів

КОНЦЕПТ ВІДТВОРЕННЯ СУСПІЛЬНИХ БЛАГ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ

Систематизовано наукові погляди на сутність відтворення та його види. З'ясовано найголовніші підходи до трактування змісту економічної категорії "відтворення суспільних благ", запропоновано авторське розуміння цього концепту. Детерміновано основні теоретико-гносеологічні вектори дослідження феномена відтворення суспільних благ.

Ключові слова: суспільні блага; відтворення; теоретико-гносеологічні вектори; критерії класифікації.

Постановка проблеми. Зростання зацікавленості до теоретичного переосмислення системи наукових поглядів на природу відтворення суспільних благ (СБ) зумовлене як наявними суспільними трансформаціями, так і становленням ринкової економічної системи в Україні. Крім того, відтворення таких благ, функціонально залежачи від стану справ у національній економіці, завдяки наявності позитивних екстерналій впливає на підвищення результативності та досягнення конкурентних переваг в інших видах господарської діяльності. З огляду на явище синергетизму сфера відтворення СБ посідає особливе місце в економічній системі кожної країни. Додаткової актуальності надає й те, що цей процес тісно пов'язаний із зміною моделі споживчої поведінки, характером інституціоналізації найважливіших принципів суспільної взаємодії у сфері акумулювання, розподілу і використання економічних та грошових ресурсів, екологізацією діяльності та чинниками реалізації стратегії сталого розвитку національної економіки. У цьому зв'язку необхідно охарактеризувати особливості концепту "відтворення СБ" в економічній теорії та визначити його найважливіші риси для систематизації методології дослідження цього феномена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічними засадами пізнання природи відтворення СБ стали дослідження відомих українських і зарубіжних учених-економістів. Наукові дискусії у сфері відтворення було започатковано Р. Кантільоном, який на підставі поділу суспільства на класи подав моделі взаємодії між ними і висловив міркування щодо розподілу трьох видів рентних доходів [1, с. 51–53]; Ф. Кене, який одним із перших використав сам термін "відтворення" і проаналізував циклічність економічних відносин вироб-

ничого класу (фермерів), власників (король, землевласники, духовенство) і безплідного класу (усі зайняті поза землеробством) [2, с. 140; 3, с. 168–181]; К. Марксом, який детермінував теоретико-методологічні засади відтворення суспільного продукту, його найголовніші стадії та види [4]. Наукові погляди на економічну категорію "відтворення" та визначення найважливіших характеристик цього процесу представлено у дослідженнях когорти дослідників під керівництвом В. Базиловича [5, с. 411–412, 414–428], Б. Гаврилішина і С. Мочерного [6, с. 224–228], А. Літвінова [7]; закономірності відтворення суспільного продукту з'ясовано М. Павлишенку [8]; відтворювальну структуру національної економіки проаналізовано Б. Кваснюком [9]; системний вектор підвищення ефективності відтворювальної динаміки розглянуто Л. Ампаром [10] та іншими. З огляду на СБ система наукових поглядів на зміст їхнього відтворення міститься в наукових розвідках О. Длугопольського [11, с. 120–123], в яких звернено увагу на особливості надання СБ під час глобальних змін; В. Мортікова [12], який визначив чинники фінансування СБ; Ю. Вінокурової [13], яка порушила питання реформування відтворення таких благ унаслідок ринкової трансформації економічної системи; О. Грабової [14], яка проаналізувала економічні відносини у виробництві таких благ; О. Рубінштейна [15], який розглянув надання цих благ у контексті еволюції соціального інтересу та формування економіки суспільних переваг; Ю. Федорової [16], яка вказала на глобальні тенденції їхнього відтворення, А. Залєвської-Шишак [17], яка виокремила особливості їхнього відтворення у трансформаційній економіці. Окремі питання, дотичні до проблематики відтворення СБ, порушували: Т. Беслі й М. Гатак [18], які розглянули особливості надання таких